

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2019, 8 (2): 1437/1453

**Eşrefoğlu Rûmî'nin "Müzekki'n-Nüfûs" İsimli
Eseri Bağlamında Tevekkül Anlayışı**

The Tawakkul Understanding within the Context of Ashrafoglu
Rumi's Work "Müzekki'n-Nüfûs"

Öncel DEMİRDAŞ

**Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri
Bölümü Tasavvuf Anabilim Dalı
Asst. Prof., Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Basic
Islamic Sciences, Department of Sufism
onceldemirtas@gmail.com
Orcid ID: 0000-0003-0413-9870**

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 25.04.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 26.06.2019
Yayın Tarihi / Published : 29.06.2019
Yayın Sezonu : Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season : April-May-June

Atıf/Cite as: DEMİRDAŞ, Ö. (2019). Eşrefoğlu Rûmî'nin "Müzekki'n-Nüfûs" İsimli Eseri Bağlamında Tevekkül Anlayışı. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (2), 1437-1453. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/44987/557822>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Eşrefoğlu Rûmî'nin "Müzekki'n-Nüfûs" İsimli Eseri Bağlamında Tevekkül Anlayışı

Öz

Tevekkül, Kur'an-ı Kerim'de her mü'minin mükellef olduğu bir farz şeklinde geçmektedir. Tasavvuf ilminde ise, her mü'mine farzîyetinin yanı sıra tasavvuf ehlinin ulaşması beklenen önemli bir makamdır. Dinî ve tasavvufî boyutuyla tevekkül, kulun kendini Allah'a teslim etmesi, rızıkında ve işlerinde Allah'ı kefil bilmesi ve O'na güvenmesidir. İşte bu çalışma genel itibarıyla tevekkülün Kur'an ve Sünnet'teki önemi üzerinde dururken özelde ise, Kadîriyye tarikatının kollarından biri olan Eşrefiyye'nin kurucusu Eşrefoğlu Rûmî'nin konuya yaklaşımını "Müzekki'n-Nüfûs" isimli eseri bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Eserinde müride İslâm ahlakını, tarikat âdâbını ve nefisle mücadele yollarını öğreten müellifin, tevekküle yaklaşımını ayet, hadis ve menkıbelerden referanslarla kaleme aldığını görüyoruz. Tevekkül yaklaşımında kişinin iman, ibadet, rızık ve sabır konusundaki durumu büyük önem arz etmektedir. Ehl-i tevekkül olabilmek için güçlü bir iman gerekir. Zira imanın aslı tevekküldür. Makalede Allah ile insan arasındaki mevcut olan tevekkülün mahiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi için onun bu dört kavramlarla bağlantısı izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tevekkül, Eşrefiyye, İman, Sabır, İbadet, Rızık.

The Tawakkul Understanding within the Context of Ashrafoglu Rumi's Work "Müzekki'n-Nüfûs"

Abstract

In the Qur'an, tawakkul is expressed in the form of a *fardh* (obligation), for which every *mu'min* (believer) is responsible. In the discipline of sufism, on the other hand, it is an important position that the sufi is expected to reach, besides its obligation upon every Muslim. From the religious and sufistic perspective; tawakkul is a servant's commitment to Allah, his assumption that Allah is the guarantor of his rizq and deeds, as well as his reliance on Him. This study puts emphasis on the importance of tawakkul for Quran and sunnah in general and aims to examine the approach of Ashrafoglu Rumi, who is the founder of the Ashrafiyya order, one of the branches of the Qadiriyya order, to the matter within the context of his work "Müzekki'n-Nüfûs" in particular. In his work, we see that the author who teaches his disciple the Islamic ethics, order morals and means of *mujahadah* (struggling) with *nafs* writes his tawakkul approach with references to verses, hadiths and anecdotes (*menkibe*). In the tawakkul approach, the person's faith, worship, *rizq* (provision) and patience are of prime importance. Strongs faith is necessary in order to become one of those who possess tawakkul since the essence of faith is tawakkul. In the article, we will try to explain the relationship of tawakkul with these four concepts to understand the nature of tawakkul between Allah and human better.

Keywords: Tawakkul, Ashrafiyya order, Faith, Patience, Worship, Rizq.

Giriş

Kadîriyye Tarikatı'ndan teşekkül eden Eşrefiyye'nin kurucusu Eşrefoğlu Rûmî (ö.874/1469-70), bu tarikatın pîr-i sâni olarak kabul edilmektedir. Mutasavvıf ve şair kimliğiyle bilinen müellif; Mısır'dan Hama'ya, oradan Anadolu'ya göç edip önce Manisa'ya, ardından da İznik'e yerleşen bir aileye mensuptur. Ailenin aslen Mekke'li ve Hz. Peygamber soyundan geldiği rivayet edilir. Eşrefoğlu Rûmî, âlim ve şeyhler yetiştiren bu ailenin bir evladı olarak İznik'te doğdu. Gönülünde tarikat-ı sûfiyyeye intisap etme arzusu doğunca Emîr Sultan'a müracaat etti. Emîr Sultan (ö.833/1429 [?]), onu dervişlik ve tasavvuf yolunda ileri bir merhaleye ulaştıracak olan Hacı Bayrâm-ı Velî'ye (ö.833/1430) gönderir. Hacı Bayrâm-ı Velî Dergâhı'nda yaklaşık on bir yıl kadar mücâhede ve riyâzet ile meşgul oldu. Hacı Bayrâm-ı Velî, belli bir merhaleye ulaştığını düşündüğü bu kabiliyetli derviş dergâhın imamlığına tayin etti ve kızı Hayrünnisâ ile evlendirip onunla akrabalık bağı kurdu. Daha sonra ona icâzet vererek Bayramiyye tarikatını temsil etmek üzere İznik'e halife olarak tayin etmiştir (Vassâf, ty., s.65; Rûmî, 1967, s.9-11; Rûmî, 1967, s.7-28; Rûmî, 2007, s.15-16; Güneş, 1999, s.25-47; Kara, 1995, s.34-38; Pekolcay ve Uçman, 1995, s.480-481; Bayramoğlu, 1989, s.52; Cebecioğlu, 1994, s.133,138).

Eşrefoğlu İznik'e dönünce halkı irşattan ziyade kendi iç dünyasına çekilir ve yaşadığı halin etkisiyle Hacı Bayrâm-ı Velî'ye tekrar müracaat eder. Hacı Bayrâm-ı Velî, damadını dinledikten sonra onu seyr u sülûkte daha ileri bir merhaleye ulaştırması için Suriye'nin Hama kasabasında oturan Şeyh Hüseyin el-Hamevî'nin yanına gönderir. Hüseyin el-Hamevî, Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö.561/1165-66) beşinci göbekten torunudur. Hama'ya gidip Hüseyin el-Hamevî'ye intisap eden Eşrefoğlu, şeyhi tarafından erbaîne sokulur. Kırk günlük çileden sonra Kâdirî hilâfetnâmesi olarak Kâdirî seyr u sülûkunu tamamladı. Kâdirîlikten hilâfet aldıktan sonra İznik'e geri döndü. Eşrefoğlu, İznik'te kurduğu dergâhında irşad faaliyetlerine başladı ve tarikatı hızlı bir şekilde yayıldı. *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'deki kayıtlara göre 874/1469-70 yılında muhtemelen yüz yaşında İznik'te vefat etti ve dergâhın hazîresine defnedildi (Vassâf, ty., s.65; Rûmî, 2007, s.15-16; Pekolcay ve Uçman, 1995, s.480-481).

Eşrefoğlu'nun kendine has bir üslûpla söylediği manzumeleri vardır. Manzumeleri, edebî şahsiyetinin tasavvufî inançları doğrultusunda gelişip şekillendiğini göstermektedir. Şiirlerinde tasavvufî remizlere büyük ölçüde yer vermiştir. *Divan, Müzekki'n-Nüfûs* ve *Tarikatnâme* önemli eserlerinden birkaçıdır. *Müzekki'n-Nüfûs*, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yaygınlık kazanan tasavvuf ekolünün önemli eserlerinden biri olarak bilinir. Eserin dili Türkçedir. Halkı doğru yola sevk etmek amacıyla eserin Türkçe olarak yazıldığı mukaddimede belirtilmiştir. Tasavvufî ahlâkın, Türkler tarafından benimsenmesinde bu eserin önemli bir rolü olmuştur (Pekolcay ve Uçman, 1995, s.481-482). Eser, müride İslâm ahlakını, tarikat âdâbını ve nefisle mücadele yollarını öğretmektedir. Eserdeki konular, Kur'an-ı Kerim'den,

hadislerden ve mutasavvıfların menkıbelerinden nakil yapılarak açıklanmıştır. Dinî naslarda, mü'minin mükellef olduğu bir fariza olarak yer alan tevekkül de aynı sistemle ele alınıp açıklanmıştır. Burada tevekkül kavramının, sözlük ve ıstılahı anlamı, Kur'an-ı Kerim'de nasıl geçtiği, tasavvuf tarihinde konuya genel bakışın nasıl olduğu ve özellikle de Eşrefoğlu'nun yaklaşımı üzerinde durulacaktır.

Tevekkül

Tevekkül lügatte; güvenmek, terk etmek, bel bağlamak, bırakmak, vekil tayin etmek, havale etmek, teslim etmek, birinin işini üstüne alma, işini birine havale etme; her türlü sebebe başvurduktan sonra kadere razı olup sonucu Allah'tan bekleme anlamlarına gelmektedir (el-İsfehâni, 1996, s.882; İbn Manzûr, 2005, s.796-798). Tasavvuf literatüründe ise mümkün olan bütün tedbirleri alıp gerekli çabayı gösterdikten sonra işi Allah'ın takdirine bırakmak demektir (Cebecioğlu, 2014, s.494).

Tevekkül tanımlarının esasını, kişinin kendi dışındaki kuvvet ve kudrete güven ve itimad ile bağlılığının yanı sıra kişinin acz ve çaresizliğini itiraf etme duygusu oluşturmaktadır. Buna göre, herhangi bir iş konusunda "Allah'a tevekkül ettim" demek, o konuda "Bütün gücümü harcadım yapabileceğim bir şeyim kalmadı." Bundan öteye "aczimi itiraf edip sadece Allah'a güveniyorum" duygusunun hâkim olmasıdır (Karaman, 1996, s.68).

Tevekkül, Kur'an-ı Kerim'de farklı fiil kalıplarında kırk ayette geçmektedir. Mütevekkil şeklinde isim ve sıfat olarak ise dört ayette yer almaktadır. Yirmi dört yerde geçen vekil kelimesi ise, çoğunlukla Allah'ın sıfatı olarak yer almaktadır. Ayetlerde hangi durumlarda tevekkül edileceği konusunda bilgi verilmiştir. Bu ayetlerin bir kısmı peygamberlerin inkârcılara kefil olmadığını, onların yaptıklarından sorumlu tutulmayacağını (En'âm, 6/66,107; Yûnus, 10/108; Zümer, 39/41; Furkân, 25/43), bir kısmında ise inkârcıların ahirette kendilerini savunacak bir vekillerinin bulunmayacağını (Nisâ, 4/109) ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de, bir ayette Allah'ın inkârcı Kureyş kabilesinin yerine mutlaka inkâra sapmayan başka bir toplumu getireceği (En'âm, 6/89), başka bir ayette ise can alma görevinin ölüm meleği olan Azrail'e (as.) verildiği (Secde, 32/11) "tevkîl" kelimesiyle bildirilmiştir (Abdülbâkî, 2010, s.396; Çağrı, 2012, s.1). "Allah, bize yollarımızı dosdoğru göstermişken, biz ne diye O'na tevekkül etmeyelim? Bize yaptığınız eziyete elbette katlanacağız. Mütevekkiller, yalnız Allah'a tevekkül etsinler." (İbrâhim, 14/12). Allah'ın tevekkülü emrettiği bu ayeti referans alan Ebû Nasr es-Serrâc (ö.378/988), mütevekkillerin tevekkülünün Allah indinde özel bir yeri olduğunu ifade etmiştir (Serrâc, 1960, s.78).

Tevekkül, tasavvufta yüce bir makam olarak kabul edilmektedir. Allah'ın katında olana güvenip halkın elinde olana göz dikmeme, vaat edilene güvenme, her zaman Allah'a sığınma; endişe, vesvese ve rızık kaygısı halini yok edip, insanı huzura ve rahata kavuşturan Allah'a güvenme (el-Kelâbâzî,

1413/1993, s.119; Serrâc, 1960, s.78; Cürcânî, ty., s.63; Uludağ, 2005, s.357) olarak tanımlanmaktadır. İlk dönem zâhid-sûfilerden itibaren tasavvuf çevrelerinde farklı şekillerde yorumlanmıştır. Sûfiler tevekkülün birçok çeşidi ve mertebesi olduğunu ifade ederler. Dolayısıyla onların tevekkülün mahiyeti ve tanımı hakkındaki açıklamaları da bu kavramın tezâhüründeki çeşit ve mertebelere göre şekillenmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö.297/909) "Tevekkül, kalbin Allah Teâlâ'ya her zaman güvenmesidir." (Serrâc, 1960, s.79) şeklindeki ifadesi tevekkülün genel bir tanımı olarak anlaşılmaktadır.

Serrâc ve Gazâlî (ö.505/1111) tevekkülün üç mertebesinin bulunduğunu ifade eder. Bu mertebeler; avam, havas ve ehassü'l-havas şeklinde tasnif edilir. Tevekkülün çeşitleri ise, bütün müminlere şamil olan avamın tevekkülü, müminlerden özel bir sınıf olan havassın tevekkülü ve çok özel bir zümreye özgü bulunan ehassü'l-havassın tevekkülü şeklinde sıralanır. "Müminler yalnızca Allah'a tevekkül etsinler." (Mâide, 5/11) ayeti birinci, "Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler." (İbrâhim, 14/12) ayeti ikinci, "Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona kâfidir." (Talâk, 65/3) ayeti ise üçüncü mertebede yapılan tevekkülü ifade etmektedir. Birinci mertebede insanın, kalbini Rabbine bağlayıp kulluğun gereklerini yerine getirmeye gayret etmesi, Allah'ın kendisine yeterli olduğuna inanıp verdiği şükretmesi ve vermediğine de sabretmesi esastır (Serrâc, 1960, s.78). Bu derece Allah hakkındaki tevekkülün halidir, kefile duyulan itimat gibi Allah'ın kefalet ve yardımına güvenmektir (Gazâlî, ty., s.341). Kulun kendi tedbirini terkedip Allah'ın tedbiriyle yetinmesi ve O'na güvenmesidir.

Havâssın tevekkülü sebeplere bağlanmadan Allah için yapılan tevekküldür. Bir başka deyişle Allah'ın dışında sebep ve vâsitaya itimat etmeden sadece Allah'a itimat etmek ve Allah ile Allah'a tevekkül etmektir (Serrâc, 1960, s.79). Bu tevekkülde dünya ve âhiret menfaatleri dikkate alınmaz ve bunlarla ilgili sebeplere bağlanılmaz. Bu mertebede ârifin nefsi gassâlin önündeki ölüye benzetilmiştir. İkinci mertebenin birinci mertebeden farkı şudur:

İkinci mertebede yer alan kişi tam bir mütevekkildir. Kalbi tevekküle ve onun hakikatine iltifat etmez, tevekkül ile uğraşmaz. Sadece kime tevekkül ediyorsa ona yönelir, kalbinde yöneldiği zattan başkasına yer yoktur. Birinci derecede yer alan kişi tekellüf ve kesb ile tevekkülde bulunur. Tevekkülünden sıyrılamamıştır, ona bakar ve onu hatırlıdan çıkarmaz. Bu durum kendisini tevekkülde bulunduğu zatı mülâhazadan alıkoyar (Gazâlî, ty., s.342).

Tevekkülün en üstün derecesi, ehassü'l-havas mertebesidir. Onun bu derecesine ulaşan kişi Allah'a kayıtsız şartsız yönelir, tevekküllerinde fâni olur, tevekküllerini görmezler. İbnü'l-Cellâ'nın (ö.306/918), "Tevekkül her hâlükârda Allah'a sığınmaktır" ifadesi bu mertebeye ilgilidir (Serrâc, 1960, s.79). Bu mertebeye, Allah'ın keremine ve inayetine tam bir güveni içerdiğinden O'ndan bir şey istememeyi gerektirir. Çünkü O; kendisinden istenilenden çok daha değerlisini verir. Burada talep, dua ve niyazdan söz

edilmez. Bu güven hali Hz. İbrahim (as.) tevekkülünü hatırlatmaktadır. Nemrûd'un, Hz. İbrâhim'i ateşe atacağı esnada Cebrâil'in, Hz. İbrâhim'e kurtuluş için dua etmesini söylemesi üzerine, Hz. İbrâhim'in Cebrâil'e, "Allah'ın halimi bilmesi duama ihtiyaç bırakmıyor" şeklinde cevap vermesi Allah'a duyduğu güven ve tevekkül halinin neticesidir (Gazâlî, ty., s.342, 347). İşte bu tevekkülün en mükemmel mertebesidir.

Eşrefoğlu Rûmî'de Tevekkül

Eşrefoğlu Rûmî, Kadiriyye Tarikatı'nın kendi adına nisbet edilen Eşrefiyye kolu vasıtasıyla Anadolu'nun dinî ve tasavvufî hayatında önemli bir iz bırakan sûfidir. Eserleriyle hem döneminin hem de daha sonraki dönemlerin din ve ahlak dünyasına yön vermiş, akıl ve gönül âlemine ışık tutmuştur. İşte bu eserlerinden biri olan "*Müzekki'n-Nüfus*"ta; nefis, tevekkül, uzlet, sabır, riyâzet, , tevbe, varidât, halvet ve zikir gibi tasavvufî kavramları halkın anlayabileceği şekilde izah etmeye çalışmıştır. Burada bu kavramlardan biri olan tevekkülün mahiyetiyle ilgili görüşlerini değerlendireceğiz. Müellif tevekkülü; kişinin iman, ibadet, rızık ve sabır konusundaki durumuyla bağlantılı olarak açıklar. Şimdi tevekkülün iman, ibadet, rızık ve sabırla olan ilişkisini inceleyelim.

a- Tevekkül-İman İlişkisi

Kur'an-ı Kerim'de tevekkül, inananların açık bir vasfı olarak zikredilmiştir. Tevekkül ve imanın birbirleriyle olan ilişkisi, İslam inanç sistemindeki tevekkülün önemini açıkça ortaya koyar. İman ve tevekkülün yeri, insanın kalbidir. Dolayısıyla tevekkülün hasıl olması kâmil bir imandan sonradır. Yani bu; Allah'ın vahdaniyetine, lütuf, ihsan, rahmet ve merhametinin sonsuzluğuna iman etmeye bağlıdır.

Gazâlî, tevekkülü iman kapsamında görür ve tevhit bahsinde inceler. Ona göre diğer tasavvufî kavramlarda olduğu gibi ilim, hal ve amel tevekkülün özünü teşkil eder. Bu ifadesinden anlaşıldığı üzere tevekkülde temel unsur, ilimdir. İlim temel, amel netice, hal ise tevekkülün kendisidir. Burada ilimle kastedilen, kalbin tasdikinden ibaret olan imandır. Dolayısıyla eğer bu ilim kuvvetli ve kesin olursa "yakîn" olarak isimlendirilir. Yani "yakîn", tevhit anlamına gelen tevekkülün temelini oluşturur. Tevekkül, kalbin tam olarak vekile güvenmesidir (Gazâlî, ty., s.325). Nitekim "(Ey Muhammed) Eğer yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce arşın sahibidir." (Tevbe, 9/129) ayeti tevekkül-iman ilişkisini açıkça göstermektedir.

Eşrefoğlu Rûmî tevekkül edebilmek için güçlü bir imana sahip olmak gerektiğine dikkat çeker ve bu düşüncesini de ayetlerle desteklemektedir. Ona göre bütün işlerin temeli ve imanın aslı, tevekküldür (Rûmî, 1288/1872, s.15). Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Eğer müminlerden iseniz, ancak O'na tevekkül ediniz." (Mâide, 5/23) ayetinde geçtiği üzere Allah'a iman etmenin

gereği olarak tevekkül emredilmiştir. Müfessirler, bu ayeti tefsir ederken imanun kesin olarak tevekkülü gerektirdiğini ve imanun şartlarından birinin de tevekkül olduğunu ifade etmişlerdir. Ayetteki "Ancak Allah'a güvenin" emri, sebepleri yerine getirdikten sonra sebeplere îtimat etmeyin anlamındadır. Çünkü sebepler tesirden çok uzaktadır ve tesir Allah'ın yardımıyla hasıl olur (Bursevî, 1330, s.376; 2005, s.514). Mü'minler için geçerli olan tevekkül, Allah'ın hükmünü hiç kimsenin geri çeviremeyeceğini, tevekkülün hakikatini ve mü'minlerin havassına ait olan lütufları Allah'tan bilmek ve Allah için görmekten ibarettir. Bunu yitiren kişiden mü'min ismi kalkmıştır (Kuşeyrî, ty., s.104-105).

Eşrefoğlu Rûmî'nin tevekkül hakkında zikrettiği başka bir ayette, tevekkülün Allah tarafından sevmeye vesile olduğuna dikkat çeker. Ayette "Allah Teâla, tevekkül edenleri sever." (Âl-i İmrân, 3/159) buyurulmaktadır. Rûmî, rızık ve ecelin takdir edilmesi konusunda kulun tevekkül edip rıza göstermesi gerektiğini belirtir. Bu anlayışa sahip kul Allah'ın muhabbetini kazanır (Rûmî, 1288/1872, s.157-158).

Eşrefoğlu Rûmî, imanı; avam, havas ve hâssü'l-hâs'ın imanı şeklinde üç mertebeye göre açıklar ve tevekkül yaklaşımını da iman mertebeler bağlamında inşa eder. Avamın imanı, dil ile söylemek kalp ile tasdik etmektir. İmanın aslı ve temelidir. Burada iman en aşağı mertebedir ve bu mertebeden daha aşağıda iman yoktur. Ona göre bundan aşağıda iman yok denilmesinin sebebi bu imana sahip olan kişinin cehenneme gitme ihtimalinin yüksekliğidir. Nitekim "Kalbinde zerre miktarı iman bulunan ateşten çıkarılır." (Buhârî, 1999, 15/22, 33/44, 36/7510)hadisi avamın imanını işaret etmektedir (Rûmî, 1288/1872, s.6).

İkinci mertebe havassın imanıdır. Bu mertebede dil ile ikrar, kalp ile tasdikten sonra amelde, kavilde, fiilde ve ibadette "Allah beni görüyor." idraki içinde iman etmektir. "Sen, O'nu görmeden bile O, seni görüyor." (Buhârî, 1999, 37/50) hadisinde ifade edildiği üzere imanun ihsan kıvamına ulaşmasıdır. Havas mertebesinde kişi, Allah'ın kendisini her an gördüğünü ve O'nun murakabesi altında olduğunu bilir. Allah'ı âdeta görüyormuş gibi ibadet etme kıvamı kazanır ve gönüllerine Allah'tan başka hiçbir şey gelmez. Bunlar her ne yaparlarsa ve her ne işlerlerse, Allah'ın kendilerini gördüğünü bilirler. Buna "iman-ı ihsan" da denilmektedir. "İman-ı ihsan" şeklindeki ifadeden de anlaşıldığı üzere havassın imanı, ibadet ve tâatte Allah'ı görüyor gibi olmaktır (Rûmî, 1288/1872, s.6).

Üçüncü mertebe hâssü'l-hâs'ın imanıdır. Bunların gönülleri Allah'ın dışındakilerin hayalinden pâk olup arınır ve basiret gözleri açılır. Allah onların ruhlarına sıfatlarından bir sıfat ile tecelli eder. Onlarda o tecelliye basiret gözü ile görürler ve iman ederler. Bütün uzuvları; elleri, ayakları, gözleri, kulakları, hatta zâhir ve bâtın ile Allah'a iman ederler (Rûmî, 1288/1872, s.7).

Kısaca ifade etmek gerekirse tevhid temeldir. Tevekkül inancı ise tevhide dayanır ve onun üzerine inşa edilir. Dolayısıyla tevekkül, kulun Allah'a duyduğu kuvvetli inanç ve güveninin bir ifadesidir.

b- Tevekkül-İbadet İlişkisi

İbadet kelimesi terminolojik olarak acziyet, sığınma, yüceltme, sevgi ve korku gibi duygularla tabiatüstü bir varlığa yönelmeyi ifade eder. Bu varlığa duyulan saygının davranışa dönüşmüş formu ibadettir. Tevekkül ise tabiatüstü varlığa güvenmeyi ifade eder. Bu itibarla tevekkül ve ibadet yaratıcıya karşı yapılan bir kulluk vazifesidir ki sûflerin tevekkül tariflerinde bu anlayışı görüyoruz. Sûflere göre, "Tevekkül, bedeni kulluk hizmetine vermek, kalbi Rab ile ilgilendirmek ve kifayet miktarı rızık ile tatmin olmak"tır (el-Kelâbâzî, 1413/1993, s.119).

Tevekkül ve ibadet birbiriyle ilişkili olan kavramlardır. Bu iki kavram Kur'an'da birçok yerde beraberce zikredilmesi de buna işaret etmektedir (Bkz: Fâtiha, 1/5; Hûd, 11/88; Yûnus, 10/123; Ra'd, 13/30; Mümtehine, 60/4; Müzzemmil, 73/8-9). İbadet, Allah'a inancı ve bağlılığı sembolize eden dinî terimlerden biridir. İnsanın Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve davranış formlarıdır. İslâmî literatürde genel itibariyle insanın kulluk bilinci içinde Allah'a karşı saygı duyması ve itaat etmesiyle ilgili olarak ibadet ve ubûdiyyet terimlerine yer verilmiştir. Ubûdiyyet "kulun Allah'ın yaptıklarından memnun olması", ibadet ise "O'nun razı olacağı işleri yapması"dır (İbn Manzûr, 2005, s.659-667). İbadet ve ubûdiyyette kavramları mukayese edildiğinde, ibadette belirli davranış şekillerinin öne çıktığı, ubûdiyyette ise ahlâkî ve mânevî özün önemli olduğu görülecektir (Sinanoğlu, 1999, s.233). Ubûdiyyette, yani kulluktaki ileri derecedeki bağlılığın bir gereği özden yoksun olan davranışlar ibadet olarak görülmez.

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350), ibadetin sevgi ve itaat olmak üzere iki esasının olduğunu ve ibadette bu iki özelliğin birlikte bulunmasının şart olduğunu belirtir. Bu itibarla kişi, kendisini sevdiği ve boyun eğdiği varlığa gerçek manada kulluk etmiş olur. Sevgi ve itaat esasını içinde bulundurmayan ve bu iki esası birlikte taşımayan davranışlar, ibadet olarak kabul edilemez (el-Cevziyye, 2005, s.66). İbadetin şartı, yaratıcıya kulluk ve onun amacı ise kulu yaratıcıya yakınlaştırmaktır. Dolayısıyla yaratıcıya kulluk şartı ve amacı taşımadan yapılan ritüeller ve vazgeçilen zevkler, ilahi rızaya uygun tutum ve davranışlar değildir. İbadetin özü; Allah'tan korkmak, O'na saygı duymak ve O'nun yaratıcılığını onaylamaktır (Tarhan, 2013, s.100). Allah'ın ma'bûd olması, şüphesiz O'na sevdiği ve razı olduğu şekilde ibadet etmeyi gerektirir (el-Cevziyye, 2005, s.63).

Kur'an-ı Kerim'de "Ben insanları ve cinleri, Beni tanıyıp ibadet etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) ayetinde insanların yaratılış gayesinin Allah'a ibadet etmek olduğu ifade edilmiştir. Diğer bir ayette ise, "Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz." (Fâtîha, 1/5) buyurulmaktadır. Bu ayet Allah-insan ilişkisinin mahiyetini göstermesi açısından mana itibarıyla Allah ile kulu arasında ikiye paylaştırılmıştır. "Yalnız sana ibadet ederiz" kısmı Allah Teâlâ'nındır. "Yalnız senden yardım dileriz" kısmı ise insana aittir. İşte tevekkül bu ayetin esası ve özüdür (el-Cevziyye, 2005, s.66). Ayette de geçtiği üzere ibadet (kulluk) teslimiyetin zirve noktasıdır. Bir başka açıdan da kulluk, çaba ve güç sarf etmeye işaret eder. Yardım isteme güç ve kuvvet elde etme isteğini dile getirmektir (Kuşeyrî, ty., s.21). Kısaca ifade etmek gerekirse, insanın Allah'ın yasalarına boyun eğmesi, teslimiyeti ve sorumluluğunun bir ifadesi olan ibadetleri yerine getirmesi kul olmasının bir şîândır.

Tasavvufta ibadet ve ubûdiyyet sûflerin üzerinde önemle durdukları konulardır. Özellikle ubûdiyyete daha çok önem verilmektedir. Ebu Ali Dekkâk (ö.405/1015), "Ubûdiyyet, ibadetten daha mükemmeldir." Yani kulluk ve kölelik, tapınmaktan daha mükemmel demektir. Bundan dolayı yapılması gereken ilk şey ibadet sonra ubûdiyyettir. Ubûdiyyet, mükemmel olmak şartıyla ibadetleri hakkıyla yerine getirmektir (Kuşeyrî, 1989, s.344-346). Tasavvufî düşüncede mevcut olan ibadet, kulluk ve tevekkülle ilgili sûflerin anlayışının müellifimiz Eşrefoğlu Rûmî tarafından da benimsendiği anlaşılmaktadır. Zira Eşrefoğlu Rûmî, kulun ibadetten halâvet (hoşluk/tatlılık) duyması için tevekkülün şart olduğunu ifade eder. Ona göre, bir kişide tevekkül yoksa ibadetin halâvetini bulması mümkün değildir. Dolayısıyla ibadet hâlâveti için sabır ve kanaat ehli olmak gerekir. İnsan, Allah Teâlâ'nın "rezzâk-ı âlem" olduğuna inanmalı ve tevekkül etmelidir (Rûmî, 1288/1872, s.165).

Eşrefoğlu Rûmî, akıl sahibi bir varlık olan insanın rızkın Allah'tan olduğunu bilmesine dikkat çeker. Rızkın Allah'tan geldiğini bilen insanın, O'na şükürünün ifadesi olarak ibadet ve tâatle meşgul olması kulluk vazifesidir. Rızık için kaygılanması yersizdir (Rûmî, 1288/1872, s.159). Müellifin dikkat çektiği bir diğer husus ise, rızık için kaygılanarak dünyaya dalmaktır. Dünyaya aşırı derece meyletmenin neticesinde Allah'tan gafil olmayı, ibadet ve tâat yolunu bırakmayı Allah'a karşı yapılan bir edepsizlik olarak görür (Rûmî, 1288/1872, s.169).

Eşrefoğlu Rûmî, yapılan ibadetlerden hakikî manada istifade edilebilmek için ihlasın şart olduğunu belirtir. Çünkü ibadetler, sadece Allah için yapılır. Allah'ın rızasını talep ederek sadece Allah için ibadet edildiğinde ihlas hasıl olur. İhlasla yapılan ibadetlerde dünyevî ve uhrevî beklenti içerisinde olmamak mühimdir. İhlasın sıhhati için günahların gizlendiği gibi amellerin de gizlenmesi gerekir. İbadete riya karışmaması için ibadet ve tâatın gizlenmesi ibadetin makbûliyeti noktasında çok önemlidir. Çünkü Allah Teâlâ, ibadet ve amellerde iştiraki kabul etmez. Müellif bu ifadesine delil olarak şu ayeti zikreder: "Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş

yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.” (Kehf, 18/110). Ayette belirtildiği üzere, Allah ibadetin sadece kendisi için yapılmasını emrediyor. Dolayısıyla Allah için yapılan amel ve ibadetten maksat Allah’ın rızasıdır. Allah’ın rızası dışında cennet umudu veya cehennem korkusuyla yapılan amel ve ibadet, hakikatte Allah’ın rızasına uygun bir davranış değildir (Rûmî, 1288/1872, s.267-268).

Netice olarak ifade etmek gerekirse günlük hayatta önemli rol oynayan ibadet, akıl sahibi bir varlık olan insanın hür iradesiyle yaptığı ve derunî mahiyete sahip davranışlardır. Bu davranış sebebiyle de sorumluluğu, mükâfatı veya cezaya konu olan kulluğu ifade eder. İslâm inancına göre Allah cinleri ve insanları kendisine kulluk etmeleri için yaratmış (Zâriyât, 51/56) ve kulluğun usulünü de gönderdiği peygamberler vasıtasıyla insanlara bildirmiştir.

c- Tevekkül-Rızık İlişkisi

Tevekkül, rızık kavramıyla da yakından ilişkilidir. İnsanın hayatını devam ettirebilmesi için çalışmaya ve tedbir alıp sebeplere müracaat ederek rızık kazanmaya ihtiyacı vardır. Rızık verecek, ancak “Rezzâk” sıfatının sahibi olan Allah’tır. O’ndan başkasına güvenmek ve onu rezzâk olarak kabul etmek İslâm dinindeki tevekkülün mahiyetine uygun bir davranış değildir.

Eşrefoğlu Rûmî rızık verenin Allah olduğunu ve O’na tevekkül etmenin gerekliliği üzerinde durur. Ona göre, Allah kullarına rızık ve eceli takdir etmiştir. İnsan için gökte iki kapı vardır. Kapının birinden rızık iner, diğerinden ise ömrünün müddeti çıkar. İnsanın doğumundan ölümüne kadar ihtiyacı olan bütün yiyecekleri ve içecekleri takdir edilmiş ve bellidir. Kendisine takdir edilen rızık ve ecelde eksilme ve artma durumu söz konusu değildir. Ölüm gelince her iki kapı kapanır ve rızık inmez olur (Rûmî, 1288/1872, s.158). Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Rızıkınız ve vaat olduğunuz, semâdadır.” (Zâriyât, 51/22) buyurulmuştur. Ayette işaret edildiği üzere rızıkın hal ve hakikati bu şekildedir. Bundan dolayı Eşrefoğlu Rûmî, rızık için kaygının yersiz olduğuna dikkat çeker.

Tevekkül anlayışı çerçevesinde rızık temini ile ilgili olarak insanlar arasında farklı görüşler mevcuttur. Bazıları rızıkın tamamen kendi gayret ve emeklerinin neticesi olduğunu dile getirirken bazıları ise kendilerinin çalıştıklarını fakat rızıkın çalışmalarının bir karşılığı olarak Allah tarafından verildiğini ifade etmişlerdir. Yani tevekkülün çalışma ve rızıkla olan ilişkisinde bazıları, insanın irade ve azminin önemli olduğunu vurgularken, bazıları da insanın irade ve azmine ilaveten Allah’ın yardımına dikkat çekmişlerdir. Sûfiler içerisinde çalışıp kazanmayı bazı şartlara bağlayan ve ancak bu şekilde uygun olduğunu düşünenler vardır.

Erken dönem sûfilerinden Serrâc (ö.378/988) çalışıp kazanma yani kesb konusunda sûfiler arasında farklı görüşlerin olduğunu belirtir. Bir kısım sûfi, çalışıp kazanmayı desteklerken bir kısmı ise çalışıp kazanmaya karşı

olduğunu ifade etmişlerdir. İki kesiminde bir takım hataları bulunmaktadır. Ona göre; "Mü'minin yediklerinin en güzeli el emeğidir." (Buhârî, 1999, 15/2072) hadisini delil olarak kabul edenler, rızkın teminini kesbe bağlar ve çalışmayan kişilere karşı eleştirel bir tutum takınırlar. Ancak onlar bu konuda yanılmışlardır. Çünkü çalışmak, tevekküle gücü yetmeyen kimseler için bir ruhsattır. Hz. Peygamber'in tevekkül etmesi hali, kesb etmesi ise sünnetidir. Onun haline güç yetiremeyen kimseler bu ruhsata başvurabilirler. Serrâc; bir tabakanın da çalışanları kınadığını, içinde buldukları hallerine güvenerek, varlıklı kimselerin kendilerini arayıp bularak ihtiyaçlarını gidermelerini beklediklerini ve böyle yapmakla bunların da hataya düştüklerini ifade etmiştir (Serrâc, 1960, s.259).

Eşrefoğlu Rûmî, bu meseleyle ilgili düşüncesini, Allah'ın takdiri üzere inşa etmiştir. Allah kâinatı bir düzen ve sisteme üzere yaratmıştır, kâinatta meydana gelen herşeyi bilmekte ve görmektedir. Bu itibarla bütün bunların ne olacağını ve nasıl işleyeceğini önceden takdir etmiştir. Evrendeki tüm canlıların rızıkları da buna dahildir. Ona göre, "Hak Teâlâ kullarının rızıklarını vermeyi vadetmiştir. Kul istese de istemese de vadolunan rızık kendisine gelir. Rızık talebi için aşağı-yukarı gidip gelenler sabırsızlıklarından öyle yapıyorlar. Sabredip yerlerinde bekleseler rızıkları gelip onları bulurdu. Eğer rızık çalışmakla elde edilseydi birçok kişi rızık isterken ellerindeki rızıklarını kaybetmez ve müflis de olmazlardı." (Rûmî, 1288/1872, s.166). Eşrefoğlu rızık temin etmek için çalışıp çırpınmaya gerek olmadığını, bunların beyhude uğraşlar ve boşuna telaşlanmalar olduğunu vurgular.

Bu yaklaşımı, onun din ve dünya algısı çerçevesinde şekillenmiştir. İnsan, Allah'a yönelmeli ve nefesine değil Allah'a kul olmalıdır. O'nun dışında her ne varsa hepsinden yüz çevirmeli ve fâni kapılardan vazgeçip Allah'ın kapısına varmalıdır. İnsan, ibadet ve taatle meşgul olup her daim Allah'ı zikretmeli ve vaktini rızık aramakla boşa hebâ etmemelidir. Eşrefoğlu Rûmî'ye göre insan bu vasıflara sahip olursa Allah ona ummadığı yerlerden rızık verir (Rûmî, 1288/1872, s.159-160). İnsanın hayatı boyunca bu şekilde inanması ve hareket etmesi her şeyden önce onun insan olmasının bir gereğidir. Yine Eşrefoğlu'na göre tevekkül, Allah Teâlâ tarafından sevilmeye sebeptir. Kişide tevekkül olmayınca ibadet halâvetini bulamaz. Tevekkül için sabır gerekir. Sabrı olmayanın tevekkülünden de bahsedilemez (Rûmî, 1288/1872, s.157,165,169).

Eşrefoğlu, insan iradesini tamamen devre dışı bırakan tevekkül anlayışını Allah'ın ezelde her şeyin tayin ve tespitini kesin olarak belirlediği kader planına dayandırmaktadır. Rızkın ezelde belirlendiği yönündeki görüşlerini temellendirmek için evrendeki tüm canlıların rızıklarını nasıl temin ettiklerine dikkat çeker. İnsan dışındaki tüm canlıların hiçbir çaba ortaya koymadan rızıklarının Allah tarafından kendilerine lütfedildiğini ifade eder. Rızık meselesinde insanın sabır ve kanaat sahibi olmasını gerektiğinin üzerinde durur ve baykuşun tevekkülü hakkında naklettiği hikayeden

hareketle sembolik bir üslûpla insanın tevekkül anlayışının esasını izah etmeye çalışır. Tevekkül, hikayede şöyle dile getirilir:

Hz. Süleyman (as.) birgün bezirgân kişiye nasihat ederek şöyle der: “Rızık için hiç tasa çekme ve Allah’ın emirleriyle meşgul ol. Rızık Allah Teâlâ üzerinedir.” Bunun üzerine bezirgân kişi itiraz ederek “Ey Allah’ın Nebisi! Rızık için elbette talep gerekir ve Allah kimseye durduğu yerde rızık vermez.” şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Hz. Süleyman (as.); “Allah kullarının rızıklarını üzerine almıştır. Mev’ud olunan rızık, istese de istemese de kişiye gelir. Eğer rızık çalışmakla elde edilseydi, birçokları rızık isterken ellerindeki rızıklarını yitirmez ve müflis olmazlardı. Baykuşu görmez misin ne kadar kanaatkar, ne kadar mütevekkil ve ne kadar sabırlıdır. Sabaha kadar zikreder, sabah olunca gider, başını bir kovuğa sokar. Hiç rızık peşinde koşmaz. Allah daima onun rızığını verir” buyurur.

Hz. Süleyman’ın (as.) bu cevabı üzerine tacir bir baykuş alır ve onu boş bir kutuya yerleştirip kutunun ağzını kapatır. Niyeti kuşun nasıl rızıklanabileceğini müşahede etmektir. Aradan bir yıl geçtikten sonra tacir kutuyu açtığı anda kutunun içinin baykuşun yemiş olduğu kuşların tüyleri ile dolu olduğunu görür. Kutuyu Hz. Süleyman’a (as.) götürür ve başından geçen hâdiseyi arzeder. Hz. Süleyman (as.) baykuşa halini sorması üzerine baykuş şöyle cevap verir: “Allah bana her gün, kendi kereminden üç kuş gönderir. Birini yerim; ikisini azat ederim. Hiçbir gün bana verilen rızıkım kesilmedi. Daima âdetim üzere karnım toktur. Allah’a hamedip yatmaktayım; emin bir halvet içindeyim.” Hz. Süleyman (as.); “Allah Teâlâ kadirdir ve vaadinde sadıktır. Kullarına rızıklarını nerede olursa olsun verir.” dedi (Rûmî, 1288/1872, s.166-167).

Eşrefoğlu Rûmî’nin tevekkül meselesinde ortaya koyduğu bu yaklaşım havâssu’l-havasın tevekkül anlayışıdır. Bu yaklaşım, tevekkülün en üst mertebede tecrübe edilmiş halidir ve genele şamil değildir. Tevekkül noktasında insan gayretle çalışmalı fakat dünyaya güvenmemelidir. Kendisine verilen rızık çalışma neticesinde olmadığını bilmeli ve Allah’tan olduğuna inanmalıdır. Eşrefoğlu Rûmî’nin tasavvufî çizgisinde böyle bir anlayış makul görülebilir. Çünkü insan ve insanı oluşturan tüm azalar daima Allah’a ibadet etmek, ona ulaşmak ve onun dışındaki her şeyden yüz çevirmek için yaratılmıştır. Allah’ı zikretmek, dünyaya tevessül etmekten daha evladır. Zira dünyadaki hiçbir şey Allah’ı anmaktan daha önemli değildir. Bunların cümlesinden uzak durmak gerekmektedir (Çetintaş, 1999, s.100). Tasavvuf ilminin tarihi süreci genel olarak incelendiğinde tevekkülü benzer mahiyette (Çağrı, 1989, s.27) yorumlayan örneklerinde olduğu malumdur.

d- Tevekkül-Sabır İlişkisi

Tevekkül, “engellemek, hapsedmek; güçlü ve dirençli olmak”(İbn Manzûr, 2005, s.409-414) veya “Allah’tan başkasına şikâyeti terk” (Tehânevî, 1996,

s.1057) gibi anlamlara gelen sabır kavramıyla bağlantılıdır. Kur'an-ı Kerim'de sabır, tevekkül kelimesiyle birlikte zikredilen kavramlardan biridir. Çünkü sabrın tevekkül ile tamamlanan bir yönü ve aşaması bulunmaktadır. Sabır; feridin dinî ve toplumsal hayatının düzeni, ahlaki ilkelerin tatbiki noktasında büyük öneme sahip olan kavramlardan biridir. Kur'an-ı Kerim'de "Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi, biz de doğru yola erişirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir." (İbrâhim, 14/21) ayetinde sabır, "üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet" gibi manaları ifade ederken bunun karşıtı olarak ise "telâş, kaygı, yakınma" manalarında ceza' kelimeleri karşıt kavramlar şeklinde geçmektedir. Ayette geçtiği üzere sabır; akıl ve zekânın, ceza' ise âcizliğin bir ifadesi olarak görülmesine bağlı olarak tefekkür eden bir kimsenin haramlardan sakınma konusunda sabretmesi Allah'ın azabına sabretmesinden daha kolay olduğunun idrakinde olur (Çağrı, 2008, s.337). Kur'an-ı Kerim'de tevekkül ile birlikte zikredilen sabır övülen bir meziyettir.

Tasavvufta sabır, başa gelen musibetler için şikayetçi olmamak, sızlanıp yakınmamaktır. Sabrın, kulun iradesi dahilinde ve haricinde olan durumlarda, Allah'ın emrettiğine uymada sabır ve nehy ettiğinden uzak durmada sabır gibi çeşitleri vardır (Kuşeyrî, 1989, s.324-325; Serrâc, 1960, s.76-77). Eşrefoğlu Rûmî sabır sıfatına sahip olan kişinin Allah katında mertebesinin yükseldiğini ve Allah'ın bu kişileri methettiğini ifade eder. Nitekim "Şüphesiz yok ki Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 2/153) ayetinin buna işaret ettiğini söyler (Rûmî, 1288/1872, s.169). Gazâlî, sabır kelimesine yaklaşımını nefis ile yapılan mücadele üzerine inşa etmiştir. Ona göre, "din duygusunun nefsanî arzu ve tutkuların baskısına karşı direnç göstermesi"dir (Gazâlî, ty., s.87). Sabrın mahiyetine yönelik ilk dönem mutasavvıflarının yaklaşımları sonraki dönemlerdeki mutasavvıfların kaynaklarında da tekrar edilemiştir.

Eşrefoğlu Rûmî, tevekkül için sabrın şart olduğuna vurgu yapar. Ona göre, kulun hakiki manada tevekkülü yaşayabilmesi için sabretme duygusuna ve kabiliyetine sahip olması gerekir. Bu itibarla sabrı olmayan veya sabretmeyi bilmeyen kişinin tevekkül etmesi mümkün değildir (Rûmî, 1288/1872, s.169). Tevekkül ve sabır, Allah Teâlâ'yı sevmeye ve O'nun sevgisine mazhar olmaya sebep olan ve kulda bulunması gereken iki güzel haslettir. Başa gelen her belaya sabretmek muhabbetullah alâmetidir. Zira kişi sevdiğinin zahmetlerine sabreder. Allah, dostlarına daima ibtilâ taşlarını atar, dost olanlar bu ibtilâ taşlarına, başlarını ve canlarını gönül birliği ile tutarlar (Rûmî, 1288/1872, s.165.171). Nitekim bir hadis-i şerifte "Hak Teâlâ, kulunu sevince ona belalar gönderir. Gönderdiği belalara sabreden kullarını da sever." (Tirmizî, 1992, 57).

Eşrefoğlu Rûmî, sabrı üç mertebeye ayırır ve bu mertebelere göre Allah katında sabra, farklı derece ve ecirlerinin verildiğini vurgular. Ona göre birinci mertebeye şiddete ve musibete sabretmektir. İkincisi ibadet ve tâate zahmette sabretmek. Üçüncüsü ise, günah işlememeye sabretmek. Yani

günah olan meselelere sabredip günah işlememektir. Nefse güç gelen şey musibettir. Ölüm, dünyalığın telef olması ve başına korkulu hallerin gelmesi gibi musibetlere maruz kalan mü'minler sabredip metanet gösterilerse Hak Teâla hesapsız ecirler verir. Nitekim "Ant olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele." (Bakara, 2/155) buyurularak musibetlere sabredenler mükâfatla müjdelenmektedir. Dolayısıyla insan musibetlere sabrederek sabır, musibetlerden kurtulup rahata erince şükrederek şükür ehli olur (Rûmî, 1288/1872, s.169-170). Kısaca ifade etmek gerekirse darlık, sıkıntı ve musibet gibi durumlarla karşılaşıldığında mü'min kişinin sabredip Allah'a tevekkül etmesi hem manevî tekâmül için gerekli hem de Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de müjdelediği nimetlere ulaşmaya vesiledir. Musibeti vereni idrak edip başa geleni sükûnet ve teenni ile karşılayan kişi sabır imtihanında başarılı olmuş demektir.

Müzekki'n-Nüfûs'un tevekkül bahsindeki açıklamalarda dikkat çeken husus insan iradesinin devre dışı bırakılması meselesidir. İnsanın irade konusu çok eskiden beri tartışılmakta olan bir konudur. Bu konuda yapılan tartışmalar genellikle Allah'ın iradesiyle, insan iradesi arasındaki ilişkinin boyutları ve sınırları üzerinde yoğunlaşmıştır. Tartışmaların birçoğundaki temel yanlışlık Allah'la insanın karşı karşıya getirilmesidir. Buradan hareketle insan iradesi ve insan sorumluluğu ile ilgili ortaya atılan yanlış ve çelişkili görüş ve düşüncelerin zamanla birtakım kavramların yorumlanmasını etkilemiştir (Çamdibi, 1994, s.51; Akto, 2016, s.887). Tevekkül de bu kavramlardan biridir. Gazâlî tevekkülü, tedbir ve çalışmayı bırakarak "atılmış bir hırka veya hasır üzerinde bir ot yığını" gibi kalmak şeklinde anlayanları cahillikle itham etmektedir (Çağrı, 1989, s28). Kur'an-ı Kerim'de "İnsana kendi (emek ve) çabasından başkası yoktur." (Necm, 53/39) ayeti başta olmak üzere insanın iradesine vurgu vardır.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim ve Sünnette yer alan temel kavramlardan biri olarak tevekkül; genel anlamı itibarıyla mü'minin Allah'a inancını, teslimiyetini ve güvenmesini her zaman canlı tutar. Tevekkül, insana yaptığı tüm amellerden sorumlu olacağı bilincini kazandırır. Bu bilince sahip insan, dinin emri olan sebeplere başvurarak devamlı çalışır, gayret eder ancak neticenin Allah'tan olduğunu da bilir. Tevekkül, fert ve toplum hayatında meydana gelebilecek rûhî karışıklıkları önleyerek gönüllere huzur ve güven bahşeder. Dolayısıyla dünya ve ahiret mutluluğu için iman gereği olarak insanın tam bir tevekkül ile Allah'a güvenip teslim olması şarttır.

Eşrefoğlu Rûmî, Kadîriyye Tarikatı'ndan teşekkül eden Eşrefiyye kolunun kurucusu ve bu kolun fikrî yapısını hem teorik hem de pratik boyutuyla temellerinden bir sûfidir. Makalede, Eşrefoğlu Rûmî'nin dinî ve tasavvufî hayatına ışık tutan "Müzekki'n-Nüfûs" isimli eseri çerçevesinde tevekkül anlayışını incelemeye çalıştık. Tevekkülü, insan hayatının bütünü içinde ele

alan müellif, eserde tevekkülle ilgili zikrettiği ayet ve hadislerle, onu her Müslümanın mükellef olduğu bir fariza olarak ortaya koymuştur. Tevekkül bir fariza olmakla birlikte tasavvufta da önemli bir makam olarak yer almaktadır. Tevekkülü açıklarken ayet ve hadislerin yanı sıra hikâye ve menkıbelerden istifade ettiğini görüyoruz. Bu hikâye ve menkıbelerde dikkat çeken husus, akıl sahibi bir varlık olan insanın tevekkül karşısında irade, azim ve hürriyetinin devre dışı bırakıldığı ve tartışılmaya müsait bir yaklaşımın olmasıdır.

Eşrefoğlu Rûmî'nin tevekkülle ilgili açıklamaları genel olarak değerlendirildiğinde, tevekkülün Kur'an ve Sünnette yer alan mahiyetiyle benimsendiği anlaşılmaktadır. Tevekkülü; iman, ibadet, rızık ve sabır bağlantılı olarak açıklamıştır. Ona göre, bütün işlerin ve imanın aslı tevekküldür. Tevekkül, imanın gereği ve sonucu olduğu gibi, imanın güçlenmesi de tevekkülün sonucudur. İnsanın en zor günlerinde bile olsa ye'se düşmeden çalışması, Allah'a güvenmesi ve O'na teslim olması tevekkül inancının gereği ve dinin emridir. Onun düşüncesinde insanın, Allah'ın kâinata koyduğu kanunlara riayet etmesi, sebeplere müracaat etmesi, fakat sebepleri tesir sahibi görmemesi ve sebepleri yaratıp işleten Allah'a itimat etmesi tevekkül ehli insanın en belirgin vasfı olarak dikkat çeker.

Kur'an'ın genel tavrı çerçevesinde, Eşrefoğlu Rûmî'nin tevekkül karşısında akıl ve irade sahibi bir varlık olan insan ile diğer varlıklar arasında ayırım yapmadan insanın irade, azim ve hürriyetini devre dışı bırakan bu yaklaşımını kabul etmek zor görünmektedir. İnsan fitri olarak akıl ve irade sahibi bir varlık olduğu için üst seviyede bir sorumluluk sahibidir. Dolayısıyla sorumluluk sahibi insanın tevekkülü, görevin ifasını Allah'a havale etmek değil, emri ve kararı Allah'a bırakmaktır. Onun tevekkül anlayışını daha önce de ifade edildiği üzere tevekkülü tecrübe etmenin en üst mertebesi olarak değerlendirmek gerekir.

Kaynakça / Reference

Abdülbâkî, Muhammed Fuad, (2010). *Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut: Daru'l-Marife.

Akto, Akif, (2016). "Allah-İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8 (2), 878-902.

Bayramoğlu, Fuat, (1989). *Hacı Bayram-ı Veli*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (1999). *Sahihu'l-Buhârî*, Riyad: Daru's-Selam.

Bursevî, İsmail Hakkı, (1330). *Rûhu'l-Beyân*, Cilt 2.

Bursevî, İsmail Hakkı, (2005). *Rûhu'l-Beyân*, (Çev. Murad Sülün-Yusuf Akgün-Cafer Durmuş), Cilt 4, İstanbul: Erkam Yayınları.

Cebecioğlu, Ethem, (1994). *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları.

Cebecioğlu, Ethem, (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Otto Yayınları.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, (ty.). *Mu'cemü't-Ta'rifât*, tahk: Muhammed Sıddîk el-Münşâvî, Kahire: Dâru'l-Fâzilet.

Çağrı, Mustafa, (1989). *İslam Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul.

Çağrı, Mustafa, (2008). "Sabır", *DİA.*, Cilt 35, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 337-339.

Çağrı, Mustafa, (2012). "Tevekkül", *DİA.*, Cilt 41, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1-2.

Çamdibi, H. Mahmut, (1994). *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, İstanbul: İFAV Yayınları.

Çetintaş, İbrahim, (1999). *Eşrefoğlu Rûmî'de Ahlak*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım, (2005). *Medâricu's-Sâlikîn*, tahk.: İmad Âmir, Cilt 1, Kahire: 2005, Daru'l-Hadis.

el-İsfehânî, Râgıb, (1996). *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dımeşk: Daru'l-Kalem.

el-Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshak, (1413/1993). *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, haz: Ahmed Şemsüddin, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Eşrefoğlu Rûmî, (1288/1872). *Müzekki'n-Nüfûs*, İstanbul: İBB. Atatürk Kitaplığı, no:0.03488.

Eşrefoğlu Rûmî, (1967). *Divanı*, İstanbul: Çağaloğlu Yayınları.

Eşrefoğlu Rûmî, (1967). *Menâkıb-ı Eşrefzâde, Hayatı-Menkıbeleri-Şiirleri*, haz.: Abdullah Uçman-Önder Akıncı, İstanbul: Bedir Yayınları.

Eşrefoğlu Rûmî, (2007). *Müzekki'n-Nüfûs*, haz.: Abdullah Uçman, İstanbul: İnsan Yayınları.

Gazâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed, (ty.). *İhyâ'u Ulûm'id-Din*, Aldullah el-Halidî, Cilt 4, Beyrut: Daru'l-Erkam.

Güneş, Mustafa, (1999). *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Eserleri ve Divânı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem, (2005) *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, (2) 659-667, Cilt (3) 409-414, (6) 796-798.

Kara, Mustafa, (1995). *Eşrefoğlu Rumi*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Karaman, Fikret, (1996). "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ: (1) 67-92.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin, (1989). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tahk.: Abdulhalim Mahmud, Kahire.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifu'l-İşârât*, haz.: Abdulhalim Mahmud, Cilt (1) 21, (2) 104-15.
- Pekolcay-Uçman, Necla-Abdullah, (1995). "Eşrefoğlu Rûmî", *DİA.*, Cilt 11, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 480-482.
- Sinanoğlu, Mustafa, (1999). "İbadet", *DİA.*, Cilt 19, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 233-235.
- Tarhan, Nevzat, (2013). *İnanç Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, (1996). *Mevsûatü Keşşâfi Istulâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, haz. Refik el-Acem, tahk.: Ali Dahruc, Beyrut:Mektebetu Lübnan, (2) 1057.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, (1992). *Sünenü Tirmizi*, İstanbul.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, (1960). *el-Lüma'*, tahk.: Abdulhalim Mahmud, Mısır: Daru'l-Kutübi'l-Hadise.
- Uludağ, Süleyman, (2005) *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Cilt 1, Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar Bölümü, no:2305-2309.

